

Tamer Çilingir: 19 MAYIS 1919 VE KARA-DENİZİ KANA BOYAYAN MERKEZ ORDUSU

Posted on 18/05/2015

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Topal Osman, Kel Hasan, Halil Tapanoğlu, Said Tapanoğlu, Mehmet Tataloğlu, Kara Mehmed, Larçinzade Hakkı Bey, Mehmet Tirali, İpsiz Recep gibi çetecilerle görüşüp Pontos Rumlarına yönelik başlattıkları saldırılarda binlerce Rum katledilir. Katledilenlerin çoğunluğu sivil halktır. Çeteler aracılığıyla sürdürülen bu saldırılar Pontos partizan örgütlenmesini zayıflatmadığı gibi tam tersine güçlenmesine sebep olur. Partizanların 1920 yılının Aralık ayındaki sayısı 25 bin civarındadır. Ve tüm köy, kasaba ve ilçelerde Rum halkı partizanlara destek vermektedir.

Yüzyıllardır Osmanlı'nın zulmü ile açlık ve yoksullukla boğuşan Rumlar bir çok katliama uğrayıp dili, dini ve kültürü yok edilmek istenmişti. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu saldırılar daha da yoğunlaşmış, 20.yüzyılın başlarında ise imha ile karşı karşıya kalmışlardı. 1.Emperyalist Paylaşım Savaşı ile beraber, İttihatçıların Müslüman olmayan uluslara yönelik tehir politikaları başta Ermeniler olmak üzere soykırımına dönüşmüştü. 1911 de başlayan Rum sürgünlerinden sonra, 1919 yılına kadar 150 bine yakın Pontoslu Rum katledilmişti. Bu arada 1,5 milyon Ermeni ve 250 bin Süryani soykırımına uğratılmıştı. Can güvenliği kalmayan Rumların tek çaresi ise örgütlenmek ve direnmektir. Bu tarihlerde, bağımsız Pontos fikri de dahil olmak üzere farklı kurtuluş önerilerini içeren siyasi yapılar ortaya çıktı.

MERKEZ ORDUSU KURULUYOR

İşte Merkez Ordusu tamamen bu özgürlük hareketini yok etmek amacıyla kurulur. Osmanlı'nın 1.Emperyalist Paylaşım Savaşı sonucu yenilenlerin cephesinde yeralmasından dolayı imzalanan Mondros Mütarekesi kararları doğrultusunda orduları dağıtılmıştır. Bunun üzerine silahlarını teslim etmeyen 3.Kolordu ve çetelerden oluşacak yeni bir askeri örgütlenmeye gidilir. Ne ilginçtir ki, savaşın galip tarafları silahlarını teslim etmeyen ne 3. Kolorduya ne de oluşturulan yeni orduya itiraz ederler. Tarih sahnesinde oynanacak oyunun senaryosu ve ilk etabı İttihatçılarca 1915 Ermeni Soykırımı ile oynanmış, sıra ikinci etaba gelmiştir. İkinci etabın adı ise; Pontos Rum Soykırımı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesidir. Birinci etabın yönetmeni Almanlar iken, ikinci etapta yönetmenlik İngilizlerce üstlenmiş, sahneye ise Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın yerine Mustafa Kemal çıkmıştır.

"...dahilî isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu tevkif etmekten elbette daha mühimdir."^[1]
"Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında tevhit etmekte fayda tasavvur ettiğimizden 9 Kânunuevel 1920 de Sivas'taki Üçüncü Kolorduyu lâğvederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusu'na tevdi ettik. Bu orduya da Nurettin Paşayı kumandan yaptık." ^[2] Mustafa Kemal, NUTUK

9 Aralık 1920'de, 407 sayılı kararname ile, 3.Kolordu lağvedilip Merkez Ordusu kurulur. Ordunun kuruluşu, TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan bir bildiriyle duyurulur:

"1) 3.Kolordu lağvedilmiş ve 5. ve 15. Fırkalarla Sivas'ta derdest teşkil 6. Atlı Piyade Fırkalarından mürekkep olarak, Merkez Ordusu teşkil ve ihdas olunmuştur.

2) Merkez Ordusu Kumandanlığı'na seferde Ordu Kumandanı selahiyeti ile Mirliva Nurettin Paşa Hazretleri tayin olunmuştur.

3) Merkez Ordusu Kumandanlığı mıntıkası, Sivas vilayeti ile Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat müstakil livalarını içermektedir.

4) Merkez Ordusu Karargahı, 3.Kolordu Karargahı'ndan istifade edilmek suretiyle teşkil olunacaktır.

5) Merkez Ordusu Kumandanlığı hareket, asayiş bakımından Erkan-ı Harbiyey-i Umumiye'ye ve hususat-ı saire için Müdafaa-i Milliye'ye bağlıdır.

6) Bütün vekaletlerle Garp ve Elcezire Cepheleri, 2. ve 3.Kolordu, Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığı vasıtası ile Nurettin Paşa Hazretlerine ve 4. Kolordu Kumandanlığı'na yazılmıştır.”[\[3\]](#)

Ordu karargahı olarak Amasya'nın seçilmesinin sebebi Karadeniz'e (Pontos direnişine karşı) hakim olabilme düşüncesidir. Nitekim bu ordu lağvedilene kadar da karargah Amasya olarak kalacaktır. Sadece Koçgiri katliamı sırasında, Nurettin Paşa komutayı Ümraniye'den yürütecektir. Yeni kurulan ordunun karşılaştığı ilk sorunlardan biri, Ordu Sancağı olur. TBMM'nin 12 Aralık 1920'de aldığı bir kararla Ordu Sancağı kurulmuştur. Ordu Sancağı'nın 15. Kolordu mu yoksa Merkez Ordusu'na mı dahil olacağı ise belirsizdir. 24 Aralık'ta EHU (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye/Genel Kurmay Başkanlığı) Ordu Sancağı'nın Merkez Ordusu'na dahil edildiğini açıklar ve böylelikle Merkez Ordusu'nun yetki alanları biraz daha arttırılır. Bu son kararla birlikte batıdan doğuya tüm Pontos yerleşim birimleri Merkez Ordusu'nun çalışma alanı olarak belirlenmiş olur.

MERKEZ ORDUSU KOMUTANI NURETTİN PAŞA

Nam-ı diğer Sakallı Nurettin Paşa, babası padişah yanlısı Müşir İbrahim Paşa'nın uyarılarına ve karşı çıkışlarına rağmen 1908 yılında 6436 üyelik numarası ile İttihat ve Terakki Komitesi'ne katılır.[\[4\]](#) Bu tarihte henüz binbaşdır. 1913 yılında Balkan Savaşı'nda, 1914'den itibaren de 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı cephelerinden Irak Cephesi'nde yer alır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Kasım 1918'de, aynı zamanda İzmir merkezli 17. Kolordu komutanı ve Aydın Vilayeti Valisi olarak atanır. 30 Aralık 1918 tarihinde, İstanbul merkezli 25. Kolordu komutanı olarak atanır.[\[5\]](#) Urla'da isyan çıkınca 2 Şubat 1919 tarihinde tekrar

Aydın Valiliği'ne ve Aydın Bölge Komutanlığı'na atanır.[\[6\]](#) Bu esnada Aydın ve civarında Rum halkına yönelik bir çok çete saldırısının arkasında o vardır. Valiliği sırasında, İzmir'in Sevr Antlaşması uyarınca Yunanlılara verilmesine karşı çıkan İzmir Müdafaa-i Hukuki Osmaniye Cemiyeti'ni kurar.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genel Kurmay Başkanlığı) Nurettin Paşa'ya Merkez Ordusu komutanlığına tayin edileceğini bildirerek, kabul edip etmediğini bildirmesini ister.[\[7\]](#) 16 Kasım 1920 yılında Nurettin Paşa, Genel Kurmay Başkanlığı'na, Merkez Ordusu komutanlığını kabul ettiğini belirten cevabı bir yazı gönderir. Ancak bazı tavsiyeleri vardır:

“1. Hakimiyet-i Milliye esasının kabulüyle beraber cumhuriyete doğru gidilmeyerek, Hilafet ve Saltanatın muhafazası işbu makamın kamekan Hanedan-ı Âli Osman uhdesinde bulunması,

2. İstiklal Milliye'nin temini şartıyla: Anadolu ve İstanbul idarelerinin tevhide ve Kuvayı Selase Devletin anavatanda cem-i esbabının istikmalı,

3. Menafı müteakibile siyasetin tevafuku hasebiyle Rus-Sovyet Hükümeti'yle akd-i ittifak ile iktifa olunarak Bolşevik düsturlarının Türkiye'de aynen kabul ve tatkiibinden içtinab olunması,

4. Kadim hükümetçilik ahvalinin takibine devam olunmayıp milletin maddi ve manevi mevakisi ve ihtiyacı tatmine kafi ve seviyesi ile mütenasip halka doğru bir idarenin tesisi,

5. Hariçte müzahir ve taraftar kazanmak amacı ile umur-u muamelat-ı harciyeye Siyaset-i düveliyeye daha ziyade atfı ehemmiyet olunması,

6. Zevat-ı muhdudanın fikir ve reyyle tedvir-i umur edilmemesi,

7. *Gaye-i vataniyenin husulüne değin, davayı milliyenin bir tesanüdü tam ile yemin-i devamı için merkez ve muhitteki ricalin layezal cemiyet ile kalben rabıadar olmaları,*

8. *Çetecilik ve seyyar jandarma emeli gibi Kuvay-ı Milliye'deki tenevvüün izalesiyle yeknesak milli bir ordunun teşkili,*

9. *Heyet-i Vekilenin mukadderatına iştirak gibi bir arzu ve teklifte bulunmamıştım. Ancak baladaki kanaatlerimi muhtelif mahfillerde şifahen ve bir tezkire ile de tahriren kısım kısım arzetmiştim. Bunları memleket ve millet için yazıyorum. Merkez Ordusu Komutanlığı'nı kabul ediyorum.”[8]*

Cumhuriyetin kurulmaması, hilafet ve saltanatın korunması, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birleştirilmesi, Rusya ile ittifakla yetinilmesi, Bolşeviklerle asla ittifak yapılmaması gibi tavsiyelerin bulunduğu bu mektup, Ankara hükümetince tepki görmeyip, Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu komutanlığını onaylanmıştı.

Nurettin Paşa'nın babası, Müşür İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa 2. Meşrutiyet'ten sonra Dersim'de Kürtlere yönelik operasyonun komutanlığını yürütmüştür. Nurettin Paşa da babasının izindedir. Merkez Ordusu komutanlığı sürecinde Pontoslu Rumlara yönelik soykırımı faaliyetlerinin yanı sıra 1921 yılında Koçgiri'de Kürtlere yönelik katliamların sorumlusu olacaktır. Bu esnada Merkez Ordusu'nun kurmay başkanlığını yapan Hüseyin Hüsnü Bey de, Nurettin Paşa'nın damadıdır. 1937 yılında yapılacak olan Dersim Katliamından sorumlu general Abdullah Alpdoğan da, Hüseyin Hüsnü Bey'in oğlu, Nurettin Paşa'nın ise torunudur.

“SEFERDE ORDU KUMANDANI SELAHİYETİ”

23 Aralık 1920 yılında Nurettin Paşa, Amasya'da bulunan Merkez Ordusu karargahına gelir

ve görevine başlar. Görev yetkileri ise Mustafa Kemal'in 3. Kolordu'ya yolladığı 9 Aralık 1920 tarihli yazısında "seferde ordu komutanı selahiyeti" olarak belirlenir. Bu yetki daha sonra İcra Vekilleri Heyeti'nce 30 Ocak 1921 tarihli kararname ile resmileştirilir:

" Seferde Ordu Kumandanı salahatiyle Merkez Ordusu Kumandanlığı'na tayini Heyet-i Vekile'nin 9 Kanun-ı evvel 336 ve 408 numaralı kararnamesiyle tensib edilen Mirliya Nurettin Paşa hazretlerinin diğer ordu kumandanları gibi kendi mıntikasındaki vilayet ve elviye-i mıntika, rüesay-ı memurin-i mülkiyeye asayiş-i dahiliye ve Mğdafa-i Milliyet Vekaletleriyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tebliği Vekiller Heyeti'nin 30.01.1337 tarihindeki içtimanda karargir olmuştur."[\[9\]](#)

Nurettin Paşa, yetki alanındaki mülki memurlara hem asayiş hem de askerliğe ilişkin konularda doğrudan doğruya emir verme yetkisiyle de donatılmıştı. "Seferde ordu komutanı selahiyeti" demek zaten yetkilerin sınırsızlığını ifade ediyordu. Yasa da, mahkeme de, savcı da, yargıç da kendisiydi. Ama burdan anlaşılması gereken, ona bu yetkiyi verenlerden bağımsız hareket ettiği değil, Pontos'daki tüm uygulamaları bizzat kendisini yetkilendirenlerin emirleriyle yerine getirdiği olmalıdır.

ÇETELER

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a çıkmasıyla ve çete reisleriyle yapılan görüşmelerin ardından Rumlara yönelik saldırılar artmıştı. Ki bu çeteler daha Balkan savaşı sonrasında beri Karadeniz'de aynı işlevi görmekteydiler. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gelişiyile saldırılarını daha da pervasızlaştırmışlardı. Özellikle savunmasız Rumların köylerine yaptığı saldırılarda yağma, yakıp yıkmanın yanı sıra, kadın ve çocuklara yaptıkları zalimliklerle Rumları yıldırma hedefliyorlardı. Özellikle eli silah tutan Rumların partizanlara katılmalarıyla savunmasız kalan köyler hedefleriydi. Birebir partizanlarla çatışmaktan çekiniyorlardı.

Özellikle Bafra, Samsun, Çarşamba ve Kavak bölgelerindeki çeteler Merkez Ordusu kurulmadan önce 15. Fırka komutanı Şefik Avni Bey tarafından destekleniyordu. Silah, techizat ve istihbarat konularında desteklenen çetelere her türlü imtiyazlar tanınıyor, işledikleri suçlara dair haklarında hiç bir takibat yapılmadığı gibi ödüllendiriliyorlardı da. Bu yanı sıra Rumlara karşı kurulmuş olan bu çeteler, sadece Rum köylerine yönelmiyor, canları istediğinde Müslümanlara da saldırıyor, köy halkının her türlü erzakına, malına mülküne el koyabiliyor, genç kızlara musallat oluyor, can alıyorlardı.

Merkez Ordusu'nun kurulması ile birlikte Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı), 8 Ocak 1921 tarihli yazısıyla bu çetelerin mülki memurlar ve jandarmanın emrinde bulunmasının uygun olacağını, böyle teşkilatların bulunmasının zaruri olduğunu eğer Samsun bölgesinde iyi sonuçlar alınır, Ordu dahilinde de kullanılabileceğini tavsiye ediyordu.[\[10\]](#)

AMELE TABURLARI

22 Mayıs 1914 tarihli geçici askerlik kanunuyla Osmanlı sülalesi dışında kalan her erkek askerlik hizmetini yapmakla mükellef kılındı, ama müslüman olmayanların çok azı normal askerlik yapabildi. Çoğunluk Amele Taburları denen geri hizmet birliklerine alındı. (Yezidiler 1.500 lira maktu bedelle bundan da “muaf” tutuldular.) Çünkü müslüman olmayanlar İttihatçıların gözünde bir süredir “vatandaş” değil “iç düşmanlar”, hatta Teşkilat-ı Mahsusa şefi Kuşçubaşı Eşref'in deyimiyle “dahili tümörler”di.

Amele Taburları adı üstünde, cephede çarpışmak için değil, cephe gerisinde ordunun ihtiyacı olan hizmetleri karşılamak üzere oluşturulmuş silahsız birliklerdi. (Ağırlıklı olarak köylü kadınlardan oluşan “Kadın Amele Taburları”, esirlerden oluşturulan “Üsera Taburları” ve para ödenerek oluşturulan taburlar da vardı.) O tarihte ordunun mevcudunun 726 bin olduğu biliniyor, fakat Amele Taburları'nın sayısı ve mevcutları konusunda düzenli bilgiler yok. Tahminler de 100 bin civarında insanın Amele Taburlarına alındığı yolunda.

Bazı devlet yazışmalarından öğrenebildiğimiz bazı rakamlar şöyle: Birinci Ordu'ya bağlı taburların bir bölümünde 4.811 Müslüman'a karşılık, 11.939 Rum, 7.318 Ermeni ve 1.671 Yahudi vardı. Halep Menzil Komutanlığı'na bağlı Birinci, İkinci ve Üçüncü taburlarla, Antep, Kütahya, Halep, Nevşehir, Denizli ve Aydın amele taburlarının bir bölümünde 1.872 Müslüman'a karşılık 1.494 Rum, 664 Ermeni ve 175 Yahudi vardı. Dokuzuncu Kolordu'ya bağlı amele taburlarının bir bölümünde, 6.172 kişiden 4.869'u Ermeni, 1.199'u Rum'du. Dördüncü Kolordu'ya bağlı Manisa, Urla, Bornova, Antalya, Menemen, Nif, İzmir ve Foça amele taburlarında 2.672 Müslüman'a karşılık 5.872 Ermeni, 1.135 Rum ve Yahudi vardı. Bursa'daki taburda hiç Müslüman yoktu, sadece 500 Yahudi vardı. Bazı taburlarda sadece Ermeniler, sadece Rumlar veya sadece Ermeniler ve Rumlar vardı.

Emek Sömürüsü

Amele Taburları'nda sanıldığı gibi sadece niteliksiz insanlar değil, doktor, eczacı, baytar, mühendis, yüzbaşı gibi meslek sahipleri de bulunuyordu. Ama esas ağırlık demircilik, marangozluk, tesviyecilik, taşçılık, duvarcılık gibi meslek sahiplerindeydi. Bu "askerlere" başta yol, köprü, kanal, bent ve demiryolu inşaatı olmak üzere, taş kırma, kar temizleme, mezar kazma, kömür, kükürt ve tuz çıkarma, odun kesme, hasat yapma, çekirge ile mücadele etme, çim biçme, hatta ıhlamur toplama ve pastırma yapma gibi envai çeşit iş yaptırılıyordu.

Taburlardaki hayatı tahmin etmek zor değil. Su, gıda, giyecek, yakacak ve temizlik malzemesi ya son derece sınırlı idi, ya da hiç yoktu. Askerler çoğu zaman üzerlerine atacak bir battaniye bile bulamadan kötü barakalarda, açık havada yatıyorlardı. Kolera, lekeli humma, bitlenme, uyuz, verem, zatürree ve frengi taburlarda kol geziyordu. Hatta frengililerden oluşan özel taburlar bile kurulmuştu.

Müslüman olmayanların genel nüfus içindeki oranları dikkate alındığında Amele

Taburları'nın devlete sadakatleri konusunda yoğun şüpheler bulunan gayrimüslimleri cephelerden uzak tutmak, uzak tutarken de iliklerine kadar sömürmek amacıyla tasarlandığı anlaşılıyor. ABD Büyükelçisi Morgenthau anılarında *"Yol işçilerine ve yük hayvanlarına dönüştürülmüşlerdi. Her türlü ordu ihtiyacı onların sırtına yükleniyor ve yük altında sendelerken, Türklerin kırbaç ve süngüleriyle yorgun gövdelerini Kafkas dağlarında sürüklemek zorunda kalıyorlardı..."* der ve 50-100 kişilik grupların nasıl kurşuna dizildiğini anlatır. Bunlar gayrimüslim gençlerin askerden kaçmalarının tek değilse bile temel nedenlerinden biriydi. Çok değil, bir yıl sonra bu gençlerin Zeytun'da olduğu gibi isyanları, "millet-i hâkime" tarafından yaklaşık altı asır özenle askerlik görevinden uzak tutulan gayrimüslimlerin, toptan "devlete ihanet"le suçlanmasında baş malzeme yapılacaktı.

Merkez Ordusu Amele Taburlarını yeniden kuruyor

Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı sırasındaki bu uygulamalar, önemli deneyimlerden biriydi. Pontos Rum Soykırımı sürecinde de bu uygulama yeniden gündeme getirildi. Müdafa-i Milliye Vekaleti'nin cephelere gönderdiği 2 Mart 1921 tarihli emirde Yol İnşaat Taburları'nın en kısa zamanda kurulması istenmekteydi. *"... Merkez Ordusu'nun Samsun, Havza, Tokat, Sivas, Merzifon ve Çorum'da olmak üzere altı Yol İnşaat Taburu kurması uygun görülmüştür. Kurulmasından bir süre sonra Umur-u Nafia Vekaleti emrine girecektir..."*[\[11\]](#)

Merkez Ordusu 12 Mart 1921 tarihinde Karadeniz'de Amele Taburlarının kurulmasıyla ilgili bir emir yayınladı. Emre göre taburlar Rumlardan oluşacaktı. Kısa süre içinde taburlar kurulmaya başlandı. 15 Mart 1921 tarihinde Merkez Ordusu'nun Nafia Vekaleti'ne yazdığı yazıda 3 gün içinde kurulan taburların mevcutları şöyledir: (Ne internet, ne cep telefonu vardır o tarihlerde ne de iletişim olanakları bugünkü gibidir ama mesele Rumlardan olunca gerisi teferruattır)

Samsun Amele Taburu: 53

Merzifon Amele Taburu: 400

Sivas Amele Taburu: 147

Tokat Amele Taburu: 176

Merkez Ordusu aynı yazıda "... bu taburların mevcutlarının peyderpey tamamlanacağını..." da bildirmekteydi.[\[12\]](#)

Amele Taburlarının kurulması sırasında, Müdafaa-i Milliye Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı) Merkez Ordusu'na kendi bölgesinden beş sınıf Hristiyan efradın daha silah altına alması için izin verdi. Bunlar Amele Taburları hizmetine girecek, ancak kendi memleketlerinde olmayacaklardı.[\[13\]](#)

"Samsun askere alma bölgesinde efrad önce Havza'da toplanacak, buradan Havza, Merzifon ve Çorum Amele Taburlarına sevk olunacaktır. Havza Şubesi şimdilik gelen kabileleri Amasya'da teşkil edilmekte olan Havza Amele Taburu'na gönderecektir. Amasya Livası içinden sevk edilecek efrad Samsun Amele Taburu'na, Tokat Livası içinden sevk edilecek olan efrad Sivas Amele Taburu'na, Sivas Şubesi efradı Tokat Amele Taburu'na sevk edilecektir."[\[14\]](#)

18 Nisan 1921 tarihinde Amele Taburlarının bulunduğu yer ve mevcutları şöyledir:

Samsun Amele Taburu : 8 subay, 597 er, 5 hayvan, Samsun'da

Havza Amele Taburu : 5 subay, 339 er, 4 hayvan. Amasya'da

Merzifon Amele Taburu : 6 subay, 204 er, 6 hayvan, Merzifon'da

Sivas Amele Taburu : 9 subay,285 er, 6 hayvan, Sivas'ta

Tokat Amele Taburu : 5 subay, 201 er, Tokat'ta

Çorum Amele Taburu : Bu sırada henüz kuruluşunu tamamlayamamıştır.[\[15\]](#)

Taburlar bu mevcutlarla yetinmeyip, sayıları arttırılacak ve 800 mevcuda ulaşıldıktan sonra NafiaVekaleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) devredilecekti. Ancak anlaşıldığı üzere henüz bu mevcutlara ulaşılmadan 21 Nisan 1921 tarihinden itibaren taburlar Nafia Vekaleti'ne devredilir. Bu yeni durum üzerine taburlar numaralandırılır.

Samsun Amele Taburu : 8

Havza Amele Taburu : 9

Tokat Amele Taburu :10

Sivas Amele Taburu :11

Merzifon Amele Taburu :12

Çorum Amele Taburu :13 numaralarını alırlar.

Ancak taburlarda sık sık firarlar olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek için Müdafai Milliye Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı) 26 Mayıs 1921 tarihinde Amele Taburlarının Mühendis İlyas bey'in emrinde Trabzon-Erzincan hattının doğusuna alınmaları talimatını yollar. Böylelikle firarların önüne geçilebilecek ya da firariler daha kolay yakalanabilecektir.

Ağustos ayına kadar taburların sevki gerçekleştirilir. Sadece Çorum Taburu diğerlerinden ayrı olarak Yahşihan'a sevk edilir.

Mevcutlar ise şöyledir:

Havza Amele Taburu	17 muhafız, 326 gayr-i müslim
Merzifon Amele Taburu	28 muhafız, 321 gayr-i müslim
Tokat Amele Taburu	15 muhafız, 122 gayr-i müslim
Çorum Amele Taburu	30 muhafız, 404 gayr-i müslim
Sivas Amele Taburu	22 muhafız, 414 gayr-i müslim
Samsun Amele Taburu	30 muhafız, 185 gayr-i müslim

Emniyet Teşkilatı

Merkez Ordusu, Asayiş ya da Emniyet Teşkilatları adı altında aslolarak partizanların takibi ve zorla askere alma amacı taşıyan örgütlenmeler oluşturmayı hedefler.

Yayınlanan "Emniyet Teşkilatının Talimnamesi" ile görevleri ve kimlerden oluşacağı açıklanır:

"Emniyet ve asayiş-i dahiliyenin temin ve muhafzasına muvenet siyasi eşkıyayı tedib ve tenkil, dahili isyan ve iğtişas zuhurunda men ve itfasına hizmet etmek ve kazalarda, köylerde, yollarda, yaylalarda, mezralarda velhasıl dahili memlekette hırsızlığı ve her fenalığı men ve ahalinin can, ırz ve malını el birliği ile muhafaza, hırsızları işrayı, asker

firarilerini ve halkı ifsad eden propagandacıları hükümet kuvvetiyle müştereken derdest eylemek üzere, Emniyet Teşkilatı namında bir teşkilat vücuda getirilecektir.

Emniyet Teşkilatına kayıt ve kabul bervech-i atidir. Emsal-i silah altında bulunmamak, islam olmak, eli silah tutmak, şayan-ı itimad, dindar, müstakim olmak. 50 fişengi ile mükemmel bir tüfek sahibi olmak. Asker firarilerinden hiçbir fert emniyet teşkilatına kabul olmayacaktır. Müsadematta sarf edilen cepbane için sarf mazbatası yapılması usul ittihaz edilecektir. Emniyet Teşkilatına dahil olanların sol kollarına kırmızı renkli "Emniyet" yazısına havi beyaz bir pazubend takılacaktır. Bu alametin hizmetten başka zamanlarda taşınması caiz değildir. Emniyet Teşkilatına dahil olanlar menafi-i zatilerini düşünmeyerek yalnız islamın muhafaza-i din ve namus ve istiklal-i milli ve istihzası vatan için istikametle çalışacaklarına dair din ve namusları üzerine yemin edeceklerdir.

Kayıt ve kabul edilenler hakkında takibat-ı kanuniye yapılacaktır. Emniyet Teşkilatına kabul edilenlerin silahlarının cinsi ve numarası ve cephanelerinin miktarı defter-i mahsusasına kayd edilecektir. Emniyet Teşkilatının icrasında liva, kaza ve nevahi merkezlerinde rüesay-ı memurinin, askeriye ve mülkiye ve müdafaa-i hukuk heyet-i merkezileri teşrik-i mesai edecekler ve işbu teşkilatı memlekete nafi bir surette icra ve ikmale gayret ve himmet eyleyeceklerdir.

Emniyet Teşkilatına dahil olanlar hiçbir imtiyaz ve istisnaitayete malik değildirler. Bunlar, kendi mıntıkları ve livaları dahilinde istihdam edildikleri müddet zarfında mülkiyeye ve indel icab livaları haricinde bir kıta veya cüz-i tam halide istihdam olunmak üzere sevklerinde hareketlerinden itibaren kavanin ve nizam-ı askeriye tabi tutulacaklardır.

Aherin hukukuna tecavüz ve taarruz mezalim ifai, halkı bizar, kıyama cüret edenler derakeb silahtan tecrit, teşkilattan ihraç, pençe-i kanuna teslim edileceklerdir. Emniyet Teşkilatı sebebiyle ahaliden muhalif-i nizam olarak iane ve eşya vesaire almak memnudur. Her muamele kanuna tevfiikan icra edilecektir. Aksi hali müstelzim-i cezadır. Emniyet Teşkilatı,

teşkilatı askeriye gibi mangadan itibaren teşkil edecek kumandanları aralarından veya htiyat ve mütekaid zabitanadan temin edilecektir. Emniyet Teşkilatı bulunduğu yerin ismiyle yad olunacaktır. "Palu Emniyet Teşkilatı". Emniyet Teşkilatına kendi binek atlarıyla kaydedilenler, muhabere ve keşif atlısı olarak teşkilata merbuten istihdam olunacaktır."[\[16\]](#)

Talimnamede, İslam olmak ve dindar olmak en belirleyici özelliştir, Emniyet Teşkilatı içinde yer almak için. Ve "yalnız islamın muhafaza-i din ve namus ve istiklal-i milli ve istihzası vatan için istikametle çalışacaklarına dair din ve namusları üzerine yemin edeceklerdir." Çünkü yok edilecek düşman, Hristiyan halktır. Nasıl ki daha önce müslüman olmayanlar İttihatçıların gözünde "vatandaş" değil "iç düşmanlar", hatta Teşkilat-ı Mahsusa şefi Kuşçubaşı Eşref'in deyimiyle "dahili tümörler"dir, bu durum Jöntürklerin ikinci dönemi için de geçerlidir. Ne var ki Merkez Ordusu'nun ve dahi Sakallı Nurettin Paşa'nın bu emri, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla hemen hemen hiçbir yerde hayata geçemeyecektir.

Sürgün edilen Rumların eşyalarını "gece-gündüzlü" yağma ile meşgul Çarşamba Kaza Şube Reisi

İşte bu belgelerden birinde Samsun Çarşamba'da "Emniyet Teşkilatı"nın neden kurulamadığı anlatılırken, sürgün edilen Rumların mallarına ne olduğunu da öğreniyoruz. 25 Temmuz 1921 tarihinde Çarşamba Mıntıka Komutanı Cevdet, Merkez Ordusu Komutanlığı'na neden Çarşamba'da "Emniyet Teşkilatı"nın kurulamadığına dair bir mektup gönderir:

"Bir buçuk ay önce, vatanın savunulması için emredilen Emniyet Teşkilatı kurulamamıştır ancak tabur ve bölük komutanları tayin edilmiştir. Sahile yahut köylere Rumlardan bir saldırı olursa, memleket felakete sürüklenecek. Merkez'de on kişilik bir kuvvet bile yok, sahile konulan 5'er, 6'şar postaların ne iaşesi ne de cephaneleri düşünülüyor, hatta postaların orda durduklarından dahi emin değiliz. Bütün bunların sorumlusu nakledilen

Rumların eşyalarını 'gece-gündüzlü' yağma ile meşgul, Kaza Şube Reysidir.' [\[17\]](#)

Merkez Ordusu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa hakkında da Pontos Rumlarına ve Koçgiri'de Kürtlere yönelik insanlık dışı uygulamalar yaptığı için meclisce soruşturma açılmış olsa da, daha sonra Mustafa Kemal tarafından soruşturma kapatılmış ve ceza alması engellenmişti.

"Nurettin Paşa, merkez mıntakasında bir seneye karip ifayı vazife etti. Fakat, salâhiyeti haricinde ahaliden bazılarının hukukuna tecavüz ettiği hakkında meb'usların vuku bulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâletinden istizahları ve Vekâletin de şikâyatı muhik görmesi üzerine, Meclîsin talebile Teşrinisani 1921 bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşanın tahtı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus, benimle Heyeti Vekile arasında da bir meselenin hudusunu intaç etti. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyeti Vekile arasmda tahaddüe eden ihtilâf Meclisçe hali olundu. Mecliste Nurettin Paşayı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım" [\[18\]](#)

Nurettin Paşa'nın hakkında soruşturma açılmasına neden olan suçlamalar şunlardı:

- 1) Koçgiri, Samsun ve sair yerlerde gayr-i mesul kuvvetler kullanmak,
- 2) 30 bin liralık rüşvet almak,
- 3) Rum sevki sırasında herkesin gözü önünde yağmacılığın yapılması,
- 4) Pontusçuların dağlara çıkmasına meydan vermek,
- 5) 56 kişiyi Samsun'da alıkoymak,
- 6) Meclis Başkanlığı'ndan tasdik edildi diye beyanname neşretmek,

- 7) Üstlerini ve astlarını dikkate almadan iş yapmak,
- 8) Kardeşini Tokat Mutasarrıfı, damadını erkan-ı harbi yaparak aile hükümeti kurmak,
- 9) Ümraniye İsyanı'nda halk dehaletе hazır iken, Topal Osman'a milleti kırdırmak,
- 10) Ordu mutasarrıfına yetkisi olmadığı halde emir vermek (2)

Bu mektupta bahsi geçen Kaza Şube Reisi'nin de cezalandırılmak bir yana büyük ihtimalle ödüllendirildiğini düşünebiliriz. Zira şikayet makamı, bizzat Pontos Rum Soykırımı'nın uygulayıcı olan Merkez Ordusu ve onun eli kanlı komutanı Sakallı Nurettin Paşa'dır. Meclisin hakkında açtığı soruşturma kapsamındaki suçlamalardan birisi de; 3. maddedir: "3) Rum sevki sırasında herkesin gözü önünde yağmacılığın yapılması"

Mektuplara Sansür

28 Ekim 1920'de 292 sayılı bir kararname çıkarıldı. "Sansür Talimnamesi"[19] başlığıyla çıkarılan bu kararname ile; içerilerdeki şehir, kasaba ve köylerden, sahil şehir, kasaba ve köylerine, sahil şehir, kasaba ve köylerinden, içerilerdeki şehir, kasaba ve köylere gidecek mektuplar kara hudutları üzerindeki yerlere gidecek ve oralardan gelecek mektupların sahillere ve kara hudutları üzerindeki büyük merkezlerde sansüre uğraması esası kabul edildi.

9 Aralık 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin (Savunma Bakanlığı) emriyle Pontos'ta sansür resmi olarak başladı. Sansür uygulamasının bazı şikayetlere sebep olduğu anlaşılıyor belgelerden. Örneğin aileleri Sivas'ta bulunan Merkez Ordusu'na bağlı subaylar mektuplarının sansür yüzünden uzun süre Sivas Posta Telgraf Müdürlüğü'nde kaldığını bildirirler.[20]

Samsun'da da, personel sıkıntısı çekilmektedir. 29 Ağustos 1921'de Merkez Ordusu'nun

Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne (Savunma Bakanlığı) gönderdiği yazıda, Samsun'da sansür işlerinin polis komiserleri ve hükümetten bir kısım memurların yardımıyla yapıldığını, bunların bir çoğunun tayin olduğunu ve bunların yerine boş bulunan öğretmenlerin getirildiği belirtilir. İşlerin yolunda yürümediği ve bir an önce ıslahının doğru olacağı vurgulanır.[\[21\]](#)

Bu arada, Samsun Rumlarının Rumca gazeteleri okuduğunu öğrenen Mustafa Kemal, 20 Nisan 1920'de Samsun Mutasarrıflığına çektiği bir telgrafta, özellikle buna izin verilemeyeceğini belirtir. Bunun için de, Samsun Mutasarrıflığı'na (Valilik) posta yoluyla ve diğer yollarla Samsun'a gelebilecek olan İstanbul basınına karşı çok ciddî ve kesin tedbirler alınmasını isteyen bir telgraf yollar:

Şifre telgraf. 20.4.36 (20 Nisan 1920)

"Samsun Mutasarrıflığına,

Vatanın şu hayat ve memat cidalinde İstanbul'da düşman elinde ve emrinde olan payitaht matbuatına karşı pek ciddî bir kontrol tatbiki taht-ı elzemiyettir. Samsun Rumlarının Rumca gazeteleri alıp okuduklarından bahsediliyor. Bilhassa buna asla cevaz olamaz. Binaenaleyh posta ile veya sûver-i şâire ile gelebilecek İstanbul matbuatına karşı pek ciddî ve kat'î tedâbir alınması lüzumunu tekrar beyan ederiz efendim"[\[22\]](#)

SAMSUN'DA PONTOS RUM SOYKIRIMI YAĞMASI VE İDAMLAR (EYLÜL 1921)

Sadece 1921 yılının Eylül ayında Samsun'da idam edilenlerin listesine baktığımızda, hemen bütün ticaret ve zenaatla uğraşanların yanı sıra, doktor, avukat ve eczacıların da olduğunu görürüz. İdamlar, katliamlar ve sürgünlerden oluşan Pontos Rum Soykırımı sürecinin sadece

bir şehirdeki bir aylık döneminin bilançosu bile, bütün Pontos'ta yaşanan vahşetin tablosunu ortaya seriyor. Ki burada göreceğimiz bu büyük servetin, soykırımı süreciyle birlikte yağmalanması ve yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sermaye olmasıdır. Pontos'taki zulümlerin ve katliamların, daha sonra da mübadele adı altında Rumların kadim topraklarından sökülmelerinin nedeni asıl bu zenginlikten kaynaklanmaktadır. 1915 yılı öncesi Samsun ekonomisini özetleyen tabloya bakıldığında, hemen tüm meslek dallarında Rumların ağırlıkta olduğu görülür.[\[23\]](#)

Faaliyet	Toplam İşletme	Rum	Ermeni	Müslüman	Diğer/Yabancı
Fırın	17	3	14	-	-
Kitapçı	2	2	-	-	-
Yün Tüccarı	7	3	1	3	-
Mutfak Eşyası	13	10	1	1	-
Deri Tüccarı	6	4	1	1	-
Avukat	10	6	3	1	-
Marangoz	7	7	-	-	-
Lokanta	5	1	-	-	-
Tütün Tüccarı	28	18	3	-	6
Tatlıcı	2	2	-	-	-

Demir Tüccarı	3	-	3	-	-
Banker	4	4	-	-	-
Ayakkabıcı	12	9	3	-	-
Eczacı	6	6	-	-	-
Fotoğrafçı	3	2	1	-	-
Kumaş Tüccarı	5	4	1	-	-
Sigortacı	10	9	1	-	-

Samsun'da 1921 yılına girilirken belediye meclisinde yedi sandalyeden beşi Rumlara aittir. Ticaret Odası'nın yönetim kurulunda 4 Rum, 3 Ermeni ve 1 Müslüman tüccar vardır. Ziraat Meclisi'de ise 6 Rum, 2 Müslüman vardır.[\[24\]](#)

Amasya, Samsun İstiklal Mahkemelerince yargılanıp Eylül 1921 yılında idam edilenler[\[25\]](#):

1.	Gazeteci	Bazilyos Papadopulos
2.	Tüccar	Elefter Tersimanoğlu
3.	Reji Görevlisi	K.Konstantinides
4.		Loreantis Taşçıoğlu
5.		Aleks Haralambosoğlu
6.		Gergi Haralambosoğlu
7.	Tüccar	Greg Gregoriades

8.	Tüccar	Aleks İştigaroğlu
9.	Eczacı	Teolog Dimitriades
10.	Tüccar	Teajen Enfiyecioğlu
11.	Eczacı	Kris Kristoforides
12.	Tüccar	Sabbas Antonoğlu
13.		İlyas Panayatoğlu
14.		Teodor Cankoğlu
15.		Karpaseriroğlu
16.		Panayotis Kandelanaptis
17.	Sigortacı	Konstantin Papazoğlu
18.	Tüccar	Perikles Nikolaides
19.		Platon Yelkencioğlu
20.		Sokrat Skonderoğlu
21.		Temistokles Antonoğlu
22.		Jorj Piroğlu
23.		Nikolas Teoloğlu
24.		Hacis Sinekoğlu
25.		Konstantin Hacis Karalamboğlu
26.	Ziraatçı	Konstantin Sinekoğlu
27.	Kahvehane Sahibi	Kristos Jeoroğlu
28.		Stavros Kuyumcuoğlu
29.	Tüccar	Dimitri Aleksiadis
30.		Temistokles Ksityaz

31.	Bankacı	Sofokles Anatavaloğlu
32.	Tüccar	Haralambos Panteloğlu
33.	Doktor	Paris Şamlacis
34.	Tüccar	Jorj İsavuzoğlu
35.		Jorj Savaoğlu
36.	Osmanlı Bankası Müdürü	P.Papadopulos
37.	Tüccar	Jorj Yelkencioğlu
38.	Doktor	Şaral Gregoriades
39.	Doktor	Pol Rafaeloğlu
40.	Reji Görevlisi	Nikol Yordanoğlu
41.	Tüccar	Jan Burdenoğlu
42.	Tüccar	Anestis Melides
43.		Jan Antavaloğlu
44.	Tüccar	Antuan Hacı Antonoğlu
45.		Anastas Çetecioğlu
46.	Doktor	Dimitri Papazoğlu
47.		Antuan Cinoğlu
48.	Tüccar	Pantelis Arzoğlu
49.		Yordan Katemcioğlu
50.		Charalampe Tacaloi
51.		Kuyumcuoğlu
52.		Theocharidis
53.		Youvanaki

54.	Lambrianos
55.	Anastage
56.	Symeonaki
57.	Symeon Ananiadis
58.	Paul Panaođlu
59.	Lazare Terziođlu
60.	Horhorođlu
61.	P. Ovitaođlu
62.	Stavros Higalas
63.	Vassilođlu
64.	Philippe Theophilidis
65.	İsaak Tokathlođlu
66.	Treophilidis
67.	Loidas
68.	Georgias Papamarođlu
69.	Konstantin Minaođlu
70.	Savas Polikronođlu
71.	Minas Yaniođlu
72.	Stavros Totikođlu
73.	Christos Yaneođlu
74.	Hercule Telnayođlu
75.	Jean Yorgiođlu
76.	Anesti Kirakođlu

77.	Konstantin Nikolođlu
78.	Jourdain Lefterođlu
79.	An. Konstantinođlu
80.	Mustache Michailođlu
81.	Chirstos Haciođlu
82.	Photas Lazareođlu
83.	Haci Dimiđtri Yaneođlu
84.	Georges
85.	Basile Anastasođlu
86.	Dimitri Yaneođlu
87.	Philippeođlu
88.	Hampo Constantinođlu
89.	Kyriaco Lazarođlu
90.	Jean Dimitriođlu
91.	Perikles Papailiaođlu
92.	Charilaos İliaođlu
93.	Basil Kyriacođlu
94.	Savas Timođlu
95.	Elie Yarođlu
96.	Georges Constantinođlu
97.	David Kyriacođlu
98.	Kyriaco Yaneođlu
99.	Emanet Savaoğlu

100.	Sava Constantinođlu
101.	Paul Vasiloođlu
102.	Georges Uzunsavaođlu
103.	Eftimios Aliacozođlu
104.	Christos Aliacozođlu
105.	Georges Carassavaođlu
106.	Josephe Constantinođlu
107.	Anesti Haciođlu
108.	Eustache Constantinođlu
109.	Athanasse Totorođlu
110.	Anesti Michailođlu
111.	Panicaođlu
112.	Yani Panigiotoođlu
113.	İoakim Savvaoođlu
114.	Emmanuel Haciođlu
115.	Paras Savaoğlu
116.	Christos Pavlosođlu
117.	Georges Stavrosođlu
118.	Stavri Lefterođlu
119.	Theodore Lefterođlu
120.	Georgesoođlu
121.	İstil
122.	Christo İliaoođlu

123.	Panagiote Paviođlu
124.	Kyriaco Tororođlu
125.	Youvan Yaniođlu
126.	Benjamin Caloudiođlu
127.	Lazare Cabrilođlu
128.	Gabrielođlu
129.	Cyriaco Simonođlu
130.	Theogon Kiryaođlu
131.	Stavros Yordanoğlu
132.	Georica Dimitirođlu

Dipnotlar:

[1] Nutuk, 1927, Mustafa Kemal, Sayfa 456

[2] Nutuk, Cilt II, 1920-1927, Mustafa Kemal, Sayfa 612

[3] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 727, Dosya 1A, Fihrist 2

[4] Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Emre Yayınları, 1982, Sayfa 180

[5] T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Sayfa 32

[6] T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Sayfa 33

[7] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 605, Dosya173, Fihrist 4.3

[8] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi Klasör No: 605, Dosya173, Fihrist 4.4

[9] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 727, Dosya1A, Fihrist 9

[10] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 1120, Dosya 2, Fihrist 33

[11] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 730, Dosya18, Fihrist 4

[12] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 730, Dosya18, Fihrist 19.01

[13] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 730, Dosya18, Fihrist 36

[14] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 730, Dosya18, Fihrist 37

[15] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 730, Dosya18, Fihrist 222

[16] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 1122, Dosya12, Fihrist 117

- [17] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 1878, Dosya 8, Fihrist 6
- [18] Nutuk, Cilt II, 1920-1927, Mustafa Kemal, Sayfa 612
- [19] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 727, Dosya 1 A, Fihrist 12
- [20] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 1128, Dosya 33, Fihrist 3.46
- [21] T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Klasör No:1128, Dosya 33, Fihrist 3.5
- [22] T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, İstiklâl Arşivi, Klasör, 259, Dosya 19, Fihrist 89
- [23] Pontos'un Zenginliği ve Pontos Soykırımı (Makale), Sait Çetinoğlu
- [24] Pontus Meselesi (1912- 1923)(Makale), Stefanos Yaresimos, Toplum ve Bilim Dergisi, Güz sayısı 1988, Sayfa 35
- [25] TBMM Arşivi, Rumuz i, Dosya 8
- Ve Samsun'da yayınlanan 25 Eylül 1921 tarihli Türkçe "Eşali" gazetesindeki liste.
- Kaynak: devrimcikaradeniz.com